

CINE VA LUCRA ÎN AGRICULTURA REPUBLICII MOLDOVA ?

CERTAN SIMION,

Profesor

CERTAN ION,

doctor în economie, USAMV, București

Introducere

În conformitate cu „Concepția reformei agrare și a dezvoltării social–economice a satului” (în continuare „concepția”), adoptată prin hotărârea Parlamentului Republicii Moldova din 15 februarie 1991 s-a efectuat demonopolizarea proprietății de stat asupra pământului, și s-a instituit în sectorul

agrar „gospodăria țărănească (tip fermă), bazată pe o reală independență economică” ce a influențat considerabil atât numărul celor antrenați în acest segment al economiei naționale cât și cerințele față de profesionalismul și creativitatea lor.

Situația respectivă, ne obligă, fără îndoială, să amplificăm și să eficientizăm cercetările științifice privind potențialul uman ocupat în agricultura națională ce a determinat prezentul studiu.

Resursele umane în agricultura națională

Totalul populației în țara noastră este în descreștere ușoară la 4361.6 mii persoane în 1990 la 4347.9 mii în 1995 ce se datorează atât faptului că în 1995 statistica nu mai include locuitorii raioanelor din stânga Nistrului, cât și reducerii sporului natural de la 8.0 la 0.8.

După 1995 numărul populației continuă să se micșoreze ajungând la 3553.1 mii în 2016 se datorează reducerii sporului natural de la 0.8 la -0.3 în anul 2015 și emigrației.

Ponderea populației rurale crește de la 52.6% în 1990 la 59.0% în 2005 ce se datorează migrației interne de la oraș la sat, apoi are tendința clară de a se micșora ușor, formând 57.5% din totalul populației în anul 2016. Sporul natural se reduce de la 8 în 1990 la -0.3 în anul 2015, inclusiv în mediul rural de la 6.6 la -0.8.

Coefficientul îmbătrânirii a ajuns la 16.2%, inclusiv la bărbați - 15.9%, la femei-16.4% și depășește nivelul admisibil al îmbătrânirii demografice (12%) indicat pe scara G. Bojio-Gamier.

Potențialul uman face parte din resursele care pot circula liber pe tot spațiul terii. Din 28 aprilie 2014 cetățenii țării noastre, deținători de pașapoarte biometrice, pot circula fără vize în spațiul Uniunii Europene, ceea ce, incontestabil, este un avantaj pentru cei ce circulă. Însă, situația creată în economia națională a forțat populația, în mod special tinerii, să-și caute de lucru în străinătate.

Totalul populației din țara noastră aflată la lucru sau în căutare de lucru în străinătate s-a majorat de la 138.3 mii persoane în anul 2000 la 311 mii persoane în 2010 sau de 2.25 ori, apoi ușor variază ajungând 319 mii persoane în 2016.

Numărul populației din spațiul rural al țării noastre aflate la lucru sau în căutare de lucru în străinătate a sporit de la 82.1 mii persoane în 2000 la 220.5 mii persoane în anul 2010 sau de 2.69 ori și crește constant până la 224.9 mii persoane în 2016 sau cu circa 2 la sută în raport cu 2010.

Dacă în anul 2000 fiecărei femei din spațiul rural aflate la lucru sau în căutare de lucru în străinătate îi reveneau 2.2 bărbați, apoi în 2016 – 5.1 bărbați.

Potrivit studiului de cartografiere a diasporei realizat de experții Organizației Internaționale pentru Migrație (OIM), misiunea în Moldova, peste 70 la sută din numărul emigraților moldoveni sunt persoane tinere cu vârste de până la 40 de ani. Informația selectată și prelucrată de noi arată că în anul 2000 numărul celor cu vârsta între 25 și 44 ani din spațiul rural aflați la lucru sau în căutare de lucru în străinătate se cifra la 38.7 mii persoane (47.1% din totalul celor plecați din spațiul rural) și crește până la 130.7 mii persoane (68.1% din totalul celor plecați din spațiul rural) în anul 2016.

În același studiu al OIM se susține că emigrează cei cu studii. Așa, datele unui raport anual în domeniul medical moldovenesc arată că „în primii ani după independență Moldova avea peste

45000 de asistenți medicali și în jur de 16300 de medici, în 2015 numărul lor a ajuns la 21527 și, respectiv, aproape 10400. iar cauza principală ar fi migrația cadrelor medicale. Doar în 2015, peste 6.000 de lucrători medicali au fost disponibilizați din instituțiile unde munceau, peste 80% - din proprie inițiativă”. Cei ce pleacă din țara noastră în căutarea unui loc de lucru în străinătate în mare parte se angajează la munci necalificate. Cele mai multe femei muncesc în domeniul serviciilor casnice, de îngrijire a copiilor și bolnavilor și servicii hoteliere, iar bărbații lucrează în construcții și transport.

Mai mult, populația țării noastre este încurajată să emigreze. Dacă în anii 1995-2000 mulți din conducerea țării noastre, tacit sau chiar deschis, încurajau cetățenii să plece sub lozincă „lasă să plece că vor reveni cu bani și cu experiență acumulată”, apoi în ultimii ani chiar depun eforturi.

Așa, spre exemplu, Președintele Republicii Moldova în raportul „100 de zile de mandat” prezentat la 28 martie 2017 afirmă că „Vorbind despre amnistia imigraționistă, în cadrul primei vizite s-a convenit ca cei 250.000 de cetățeni moldoveni aflați pe teritoriul Federației Ruse să inițieze procedura de legalizare, până la 20 martie, curent. În această perioadă au reușit să beneficieze de acest drept circa 10 mii de concetățeni de-ai noștri. Ținând cont de faptul că numărul celor care solicită legalizarea este în continuă creștere, pe 17 martie, la Moscova, a fost luată decizia de a prelungi până la 12 mai, 2017 perioada de legalizare pentru cetățenii moldoveni, aflați cu încălcări ale legislației pe teritoriul Rusiei.

De pe 24 martie, curent, peste 17500 de persoane care se află în Moldova și care au „interdicții” de intrare pe teritoriul Federației Ruse în conformitate cu p.4. și 8 al art. 26 a legii federale a FR nr.114 pot accesa și, respectiv, tipări anularea interdicției ce permite intrarea liberă pe teritoriul Federației Ruse. În cadrul ultimei vizite s-a convenit asupra identificării mecanismului de extindere a amnistiei și pentru ceilalți 33.000 de moldoveni care se află în Patrie și au interdicții de intrare”.

Studiul de cartografiere a diasporei realizat în perioada februarie 2016-februarie 2017 în șapte țări de experții OIM-lui arată că majoritatea absolută a populației din țara noastră aflată la lucru sau în căutare de lucru în străinătate se integrează bine în țările de destinație. Cercetarea respectivă susține că „dacă în anii trecuți obiectivul principal al conaționalilor noștri în procesul de integrare în altă țară era legalizarea, în ultimii ani tot mai mulți își doresc recunoașterea diplomelor obținute în Moldova”.

Emigranții din țara noastră nu se văd reîntorși în patrie. Argumentele pentru această decizie sunt neîncrederea în sistemul politic și social-economic. Potrivit ziarului de Gardă din luna decembrie 2016 și până în prezent, președinția a emis 4 decrete semnate de Igor Dodon, prin care au renunțat la cetățenia R. Moldova 612 de persoane. Din această cifră, 139 sunt copii. Persoanele cărora le-a fost aprobată renunțarea la cetățenia moldovenească au deja domiciliu în alte state și cetățenia acestora.

Emigrația a influențat categoric populația economic activă rămasă în țară, care se micșorează de la 1696 mii în 1995 la 1266 mii în 2015 sau cu 27.13 la sută. Pronunțat se micșorează rata de activitate de la 47.1% în 1995 la 35.6% în 2015 sau cu 11.5 puncte procentuale.

Numărul persoanelor ocupate în economie s-a micșorat de la 1673 mii în 1995 la 1203 în anul 2015 sau cu 28.1 la sută. Rata de ocupare se reduce de la 46.5% în 1995 la 33.8 în 2015 sau cu 12.7 puncte procentuale. Numărul celor ocupați în agricultură s-a micșorat de la 711 mii în 1995 la 382 mii în anul 2015 sau de 1.86 ori. Rata de ocupare în agricultură s-a redus de la 42.8 % în 1995 la 32.0% în anul 2015 sau cu 10.8 puncte procentuale.

Populația cu vârsta 25-54 ani ocupată în anul 2005 în economia națională se cifra la 977 mii persoane (tabelul 4), iar în 2015 număra 883 mii persoane sau cu circa 10 la sută mai puțin.

Dacă în 2005 populația cu vârsta 25-54 ani ocupată alcătua 74.1% din numărul total a celor ocupați, apoi în 2015 – 73.3 la sută, altfel zis, practic se menține la același nivel.

Numărul persoanelor cu vârsta 25-54 ani ocupate în agricultură scade de la 348.1 mii persoane în 2005 la 231.7 mii persoane în anul 2015. În anul 2005 ponderea populației cu vârsta 25-54 ani ocupate în agricultură era de 35.63%, iar în 2015 – 26.25 la sută.

Altfel zis, numărul celor care-s în floarea vieții și sunt ocupați în agricultură în ultimii zece ani s-a micșorat cu circa o treime, iar ponderea acestora în totalul populației ocupate în agricultură s-a micșorat cu 9.38 puncte procentuale.

Atenționăm că din cele 60.2 mii persoane cu vârsta de 65 ani și peste ocupați în 2005 în agricultură au fost ocupați 51.3 mii sau 85.2%, iar din cele 37 mii persoane ocupate în anul 2015 în agricultură mai erau ocupați 23.9 mii sau 64.6 la sută.

Reformarea agriculturii naționale a cauzat modificări considerabile în structura populației ocupate după forma de proprietate în această ramură a economiei Republicii Moldova.

Așa, totalul populației ocupate în activități economice s-a redus de la 1514.6 mii persoane în 2000 (tabelul 5) la 1203.6 mii persoane în 2015 sau cu 20.5 la sută, iar numărul celor ocupați în agricultură – respectiv de la 770.4 la 381.9 mii persoane sau aproape cu 50 la sută.

Totalul celor ocupați în mediul rural se micșorează de la 936.1 mii în 2000 la 648.5 mii în anul 2015 sau cu 30.7 la sută. În mediul rural domină categoric populația ocupată în agricultură, economia vânatului și silvicultură, numărul căreia se reduce de la 713.3 mii persoane în 2000 la 358.4 mii persoane în anul 2015.

Numărul celor care activează în sectorul privat al agriculturii s-a micșorat de la 664.6 mii persoane în 2000 la 354.2 mii persoane în 2015, sau cu circa 47 la sută, însă ponderea acestora în totalul celor ce activează în agricultură a sporit de la 86.26% în 2000 la 92.75% în anul 2015.

Schimbări spectaculoase s-au produs în raportul salariaților, lucrătorilor pe cont propriu, lucrători familiari neremunerați și altor categorii de persoane ocupate. În totalul celor ocupați în economia națională domină salariații chiar dacă numărul acestora se micșorează de la 830.6 mii (63% din total) în 2005 la 787.6 mii persoane (65% din total) în anul 2015.

Numărul salariaților în agricultură s-a micșorat de la 127.6 în 2005 la 54.8 mii persoane în 2015 sau de 2.3 ori. Între cei ocupați în agricultură se evidențiază lucrătorii pe cont propriu numărul cărora în 2005 se cifra la 372.0 mii (72.6% din total) iar în 2015 – la 258.6 mii persoane (72.4% la sută din total). Practic toți lucrătorii familiari neremunerați sunt ocupați în agricultură. Numărul acestora a crescut de la 12.8 mii persoane în 2005 la 44.6 mii persoane în 2015 sau de 3.46 ori.

Extinderea proprietății private asupra pământului, organizarea gospodăriilor țărănești (de fermier), sporul numărului de lucrători pe cont propriu în agricultură a generat creșterea semnificativă a numărului celor ce adoptă decizii.

Incontestabil, pentru a schimba mentalitatea și ai face productivi și eficienți cei ce sunt ocupați

în activitatea agricolă, care-i influențată de un număr considerabil de factori extrem de dinamici, se cere o pregătire profesională în domeniu pe măsură. A-i face pe oameni productivi prin educație, -susține Peter Drucker [6,76],- este „prima dintre provocările epocii noastre”.

Totalul populației din țara noastră cu studii superioare a sporit de la 180.8 mii persoane în 2000 la 297.4 mii persoane în 2016 sau de 1.64 ori.

Numărul celor din agricultură cu studii superioare se micșorează de la 19.9 mii persoane în 2000 la 12.1 mii persoane în 2010, apoi se majorează până la 17.0 mii în anul 2016. Însă ponderea celor cu studii superioare în totalul agricultorilor crește de la 2.5% la 4.1 la sută în anul 2016.

Populația din țara noastră cu studii superioare, medii speciale și secundare profesionale, altfel zis cu pregătire profesională specială, este în descreștere de la 788.6 mii persoane în 2000 la 729.7 mii persoane în 2016. Însă ponderea acestora în totalul populației din țara noastră a crescut respectiv de la 52.1 la 59.1 la sută.

Numărul celor cu studii superioare, medii speciale și secundare profesionale din agricultură s-a redus de la 252.7 mii persoane în 2000 la 146.7 mii persoane în anul 2016.

Chiar dacă ponderea celor cu studii superioare, medii speciale și secundare profesionale în totalul agricultorilor a crescut de la 32.8% în 2000 la 35.7 % în 2016, ea rămâne insuficientă.

Reformarea agriculturii naționale a cauzat modificări substanțiale în cererea față de soiuri de plante, tehnologii etc. Evident, se impun cercetări științifice consistente pentru a găsi, fără întârziere, soluțiile efective și/sau eficiente pentru situațiile cu care se confruntă agricultura.

Activitatea de cercetare – dezvoltare în agricultură

Activitatea în orice ramură a economiei naționale, inclusiv în agricultură va fi productivă doar dacă se va baza pe cercetarea științifică, implementarea inovațiilor, soiurilor și tehnologiilor eficiente.

Cercetarea științifică și activitatea inovațională depinde, în proporții considerabile, de personalul antrenat în cercetare-dezvoltare.

Efectivul salariaților din activitatea de cercetare-dezvoltare s-a redus de la 5889 în 2000 la 4672 în anul 2005 sau cu circa 20.7%, inclusiv cercetătorii – cu 37.1 la sută, apoi crește până la 5216 în 2011 sau cu 11.6% față de anul 2005 după care oscilează ajungând la 5033 în 2015.

Dacă în anul 2000 cercetătorii alcătuiau 69.6 %, apoi în 2015 - 66.9% din efectivul salariaților antrenați în activitatea de cercetare-dezvoltare. Numărul cercetătorilor cu grad științific se micșorează de la 2544 în anul 2000, la 1714 în 2015 sau cu aproape o treime.

De notat că în 2000 cercetătorii cu grad științific formau puțin peste 61.99% din totalul cercetătorilor, inclusiv doctori habilitați – 12.2%, în anul 2015 – respectiv 50.89% și 11.49 la sută. Mai menționăm că în ultimii ani 1- 2 doctori în științe fac parte din personalul auxiliar.

Numărul cercetătorilor din țara noastră antrenați în agricultura s-a redus de la 574 în 2008 la 411 în anul 2015 sau cu 28.4%, inclusiv a doctorilor habilitați respectiv de la 43 la 35 sau cu 18.6% și a doctorilor în științe de la 141 la 133 sau cu 6.7 la sută.

Constatăm că numărul celor antrenați în activitatea de cercetare cu vârsta până la 45 ani s-a majorat nesemnificativ de la 1366 (39.4% din total) în 2008 la 1387 (41.2%) în 2015, a celor cu vârsta 45-64 ani s-a micșorat de la 1576 (45.4%) în 2008 la 1297 (38.5%) în 2015 și a sporit pronunțat de la 529 (15.2%) în 2008 la 684 (20.3%) a celor cu vârsta de peste 65 ani.

Dacă în anul 2008 numărul doctorilor habilitați cu vârsta până la 64 ani se cifra la 190 sau 51.77% din totalul acestora, apoi în 2015 a format 175 sau 45.22 %, altfel zis, numărul doctorilor habilitați cu vârsta pensionară îi depășesc cu circa 5 la sută pe cei ce n-s pensionari. În cercetare-dezvoltare, elaborarea și implementarea inovațiilor și tehnologiilor moderne sunt antrenate instituțiile universitare.

Potențialul didactico-științific în instituțiile de învățământ superior s-a majorat de la 5286 în anul de studii 2000/2001 la 6493 în anul de studii 2010/2011 sau cu 22.8%, apoi se reduce până la 5036 în anul de studii 2016/2017 sau cu circa 22.5 la sută.

Ponderele doctorilor habilitați în totalul personalului didactico-științific forma 6.5% în anul de studii 2000/2001, 16.9% în 2010/2011 și 7 la sută în 2016/2017 și doctorilor în științe – respectiv 37.5; 38.8 și 44.1 la sută. Raportul doctorilor habilitați și doctorilor în știință în anul de studii 2000/2001 era 1 la 5.73, în 2010/2011 – 1 la 5.53 și în 2016/2017 – 1 la 6.29.

Valoarea cercetărilor științifice, inclusiv în agricultură se măsoară cu rezultatele obținute în domeniul investigat. Printre indicatorii direcți ai valorii cercetării științifice se numără brevetele invențiilor, soiurile de plante, titluri de protecție a mărcilor.

Numărul cererilor depuse pentru brevet de invenții crește de la 246 în 2000 la 401 în 2005, apoi are o tendință de reducere până la 96 în 2013 sau de 4.18 ori, ajungând la 124 în anul 2015, inclusiv a solicitanților naționali respectiv 390; 67 și 64.

Ponderele brevetelor de invenții eliberate în raport cu cererile depuse este în declin ceea ce se confirmă prin reducerea de la 759% în 1995 la 67.1% în 2005, la 63.5% în 2013 și la 49.2% în 2015.

Chiar dacă numărul cererilor de brevet depuse pentru soiuri de plante crește de la 12 sau 4.9% din totalul cererilor depuse pentru brevet de invenții) în 2000 la 22 sau 5.5% în 2005 și 43 sau 44.8% în anul 2013, ajungând la 37 sau 29.8% în 2015 este la un nivel inacceptabil de mic pentru o țară agrară cum este Republica Moldova. Practic toate cererile de brevet pentru soiuri de plante au fost depuse de cetățenii țării noastre.

Totalul titlurilor de brevet de invenții pentru soiuri de plante eliberate crește de la 3 în anul 2005 la 25 în 2010, menținându-se ulterior, practic, la acest nivel.

Republica Moldova, potrivit studiului lui Vitalie Minciună și Gheorghe Cuciureanu [5], se plasează pe ultima poziție cu un număr foarte redus de brevete obținute peste hotare ce se explică, pe lângă calitatea cercetării, și prin costurile ridicate ale brevetării la aceste oficii, care variază de la 12 mii euro (USPTO) până la 30 mii euro (EPO).

Spre deosebire de costul publicațiilor incluse în circuitul internațional, după care Republica Moldova se poziționează printre primele țări (cele mai reduse costuri), la costul brevetelor suntem printre ultimele state, la fiecare 10 mil. euro alocații fiind eliberate doar 0,02 brevete.

Concluzii

- Numărul persoanelor ocupate în agricultura națională s-a redus pronunțat de la 711 mii în 1995 la 382 mii în anul 2015. Mai mult, dacă în 1995 cei cu vârsta peste 55 ani formau 17.59% din totalul celor ocupați în agricultură, apoi în 2015 - 25.05 la sută.

- Numărul celor cu studii superioare, medii speciale și secundare profesionale din agricultură s-a redus de la 252.7 mii persoane în 2000 la 146.7 mii persoane în anul 2016 sau cu circa 42 la sută.

- Numărul cercetătorilor din țara noastră antrenați în agricultura s-a redus de la 574 în 2008 la 411 în anul 2015 sau cu 28.4%, inclusiv a doctorilor habilitați respectiv de la 43 la 35 sau cu 18.6% și a doctorilor în științe de la 141 la 133 sau cu 6.7 la sută. Chiar dacă numărul brevetelor pentru soiuri de plante eliberate a crescut de la 3 în 2005 la 28 în 2015 ele sunt insuficiente pentru o țară agrară cum este Republica Moldova.

Ce-i de făcut ?

Mai întâi, pentru a eficientiza tot ce ține de potențialul uman care activează în agricultură considerăm oportun:

- a elabora și aplica mecanisme și instrumente economice ce pot contribui la sporul natural al populației, în special, a celei din mediul rural.

- a stopa, sau cel puțin a tempera emigrația cetățenilor țării noastre, în mod special al tineretului prin elaborarea și punerea în aplicare a modalităților ce ar echivala, sau cel puțin ar apropia, veniturile populației din mediul rural cu cel mediul lunar din țara noastră. Chiar dacă venitul mediul lunar a populației din mediul rural s-a majorat de la 1054.7 lei în 2010 la 1771.3 lei în 2016 sau de 1.68 ori, el acoperă doar 98.4 la sută din media lunară a minimumului de existență pentru o persoană.

- a intensifica și eficientiza pregătirea celor ce activează și vor activa în agricultura națională, ce se înscrie în cerința aliniatului „a” al articolului 123 din Acordul de asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de altă parte, parafat în noiembrie 2013, care consemnează că „cooperarea se va axa, printre altele, pe... promovarea învățării pe durata vieții, care constituie cheia spre creștere și locuri de muncă și poate permite cetățenilor să participe în măsură deplină în societate.”

În al doilea rând considerăm extrem de important a extinde și intensifica activitatea inovațională, cercetarea științifică, valorificarea rezultatelor investigațiilor. În acest scop se cere:

- a majora cheltuielile interne pentru activitatea de cercetare-dezvoltare din țara noastră care chiar dacă au crescut de la 317.6 milioane lei în 2009 la 450.9 milioane lei în 2015 sau cu 41.8 la sută, ponderea lor în PIB-ul național s-a redus de la 0.526% în 2009 la 0.369 la sută în anul 2015. Pentru comparație în anul 2012, potrivit informației prezentate de Ion Holban [3], Statele Unite ale Americii au alocat aproape 434.5 miliarde \$ pentru cercetare-dezvoltare, ce forma 2.77% din PIB, statele membre a Uniunii Europene – 337.8 miliarde \$ (2.03%), Japonia – 194.4 miliarde \$ (3.26%), China – 151.4 miliarde \$ (1.84%), Coreea de Sud – 43.2 miliarde \$ (3.74%), țările CSI – 25.1 miliarde \$ (0.95%). În Republica Moldova cheltuielile interne în activitatea de cercetare – dezvoltare în 2012 formau doar 0.42 la sută din Produsul Intern brut.

- a motiva economic prin stimularea materială a celor antrenați în activitatea educațională și cercetarea științifică. Media salariului mediu lunar real al unui lucrător în cercetare-dezvoltare a

crescut de la 2017.8 lei în 2005 la 4604.5 în 2010 sau de 2.28 ori și la 4775 lei în anul 2015 sau cu 3.7 la sută în raport cu anul 2010.

Câștigul salarial nominal în învățământul universitar a crescut de la 830 lei pentru luna octombrie 2001 la 5450 lei în luna octombrie 2014 sau doar de 6.57 ori. Câștigul salarial nominal al profesorului din învățământul universitar național s-a majorat de la 1294 lei în octombrie 2001 la 7732 lei în octombrie 2014 sau de 5.98 ori, a conferențiarului și lectorului universitar a sporit respectiv de 5.92 ori și 5.68 ori. În 2001 câștigul salarial nominal în învățământul universitar îl depășea pe cel mediu de 2.03 ori, iar în 2014 – de 1.33 ori.

Mutații nesemnificative s-au produs în raportul câștigului salarial nominal al profesorului, conferențiarului și al lectorului din învățământul universitar. Așa în anul 2001 acest raport era 1 la 0.865 și la 0.5085, iar în anul 2014 – respectiv 1 la 0.857 și la 0.483.

Evident venitul acestei categorii de salariați este insuficient și necesită a fi majorat.

Bibliografia

1. Acordul de asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de altă parte (*versiunea parafată*)
2. Anuarul Statistic al Republicii Moldova, Chișinău, 1995-2015
3. Holban Ion, Vectorul European de dezvoltare a Republicii Moldova. Conștientizare și alegere, IDIS „Viitorul”, [WWW.viitorul](http://www.viitorul.md).
4. Forța de muncă în Republica Moldova. Ocupație și Șomaj 2009, Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, Chișinău
5. Minciună Vitalie și Cuciureanu Gheorghe, Și totuși, câți și unde suntem, cercetătorii din Republica Moldova? Akademos 3/2015, p. 30-38
6. Peter Drucker, Despre profesia de manager, Editura Meteor press, București,
7. <http://www.cnaa.md/statistics/theses/nomenclature>
8. <http://ec.europa.eu/>
9. <http://www.statistica.md>